

3-31-2026

The Influence and Representation of The Hephthalites in the Vahaneanc Uprising in the Narrativ e of Ğazar P‘arpets‘

Oder Alizade

Hazar Üniversitesi, Tarih ve Arkeoloji Bölümü, Geç Antik Çağ'da Kafkasya, oder.alizade@khazar.org

Follow this and additional works at: <https://kjhss.khazar.org/journal>

How to Cite This Article

Alizade, Oder (2026) "The Influence and Representation of The Hephthalites in the Vahaneanc Uprising in the Narrativ e of Ğazar P‘arpets‘," *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences*: Vol. 29: Iss. 1, Article 3.

Available at: <https://kjhss.khazar.org/journal/vol29/iss1/3>

This Original Study is brought to you for free and open access by Khazar Journal of Humanities and Social Sciences. It has been accepted for inclusion in Khazar Journal of Humanities and Social Sciences by an authorized editor of Khazar Journal of Humanities and Social Sciences.

Ğazar P'arpets'i'nin Anlatısında Eftalitlerin Vahaneanc Ayaklanmasındaki Etkisi Ve Temsili

Oder Alizade 

Hazar Üniversitesi, Tarih ve Arkeoloji Bölümü, Geç Antik Çağ'da Kafkasya

ÖZET

Bu çalışma, V. yüzyıl Armenia müverrihlerinden Ğazar P'arpets'i'nin eserinde yer alan Eftalitlerin, Güney Kafkasya'daki Sasani yönetimine karşı Hristiyan ayaklanması olan Vahaneanc isyanı (482-484) bağlamındaki tarihsel etkisini ve temsiliyetini incelemektedir. P'arpets'i'nin olaylara dair kayıtları, diğer birincil tarihi kaynaklarla karşılaştırılarak değerlendirilmiş ve dönemin tarihsel bağlamı içinde anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada, eserin 1891 tarihli Venedik baskısı ile 1904 tarihli Tiflis baskısına dayanan Grabarca edisyon kritiği esas alınmıştır. P'arpets'i'nin ilgili kaydı, ele alınan dönemin çağdaşı olan Yunan, Süryani ve Alban tarihi kaynaklarındaki verilerle karşılaştırılarak incelenmiş, bu çerçevede Eftalitlerin etki ve temsil durumları, Hun dünyası içindeki konumu da ele alınmıştır. Bunun yanı sıra 484 yılında Pero'z'un Eftalitler karşısında uğradığı ağır yenilginin, Güney Kafkasya'daki Hristiyan isyanlarının seyri üzerindeki belirleyici etkisi gösterilmeye çalışılmıştır. Eftalitlerin Sasaniler karşısındaki askerî başarıları, doğrudan bir ittifak ilişkisi bulunmaksızın, Hristiyan isyancılar açısından dolaylı bir kurtarıcı unsur haline gelmiş ve ayaklanmanın başarıya ulaşmasını sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Eftalitler, Vahaneanc Ayaklanması, Ğazar P'arpets'i, Sasaniler, Güney Kafkasya.

Received 13 December 2025; revised 11 February 2026; Accepted 12 February 2026
Available online 31 March 2026

Corresponding author: Oder Alizade
E-mail address: oder.alizade@khazar.org

<https://doi.org/10.5782/2223-2621.1586>

2223-2621/© 2026 Published by Khazar Journal of Humanities and Social Sciences. This is an open-access article under the CC BY 4.0 license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

The Influence and Representation of The Hephthalites in the Vahaneanc Uprising in the Narrative of Ğazar P'arpets'

Oder Alizade 

Hazar Üniversitesi, Tarih ve Arkeoloji Bölümü, Geç Antik Çağ'da Kafkasya

ABSTRACT

This study examines the historical impact and representation of the Hephthalites in the context of the Vahaneanc uprising (482-484), a Christian rebellion against Sasanian rule in South Caucasia, as described in the work of Ğazar P'arpets'i, a 5th-century Armenian historian. P'arpets'i's records of the events have been evaluated in comparison with other primary historical sources and attempted to be understood within the historical context of the period. This study is based on Grabarca's critical edition, which relies on the 1891 Venice edition and the 1904 Tiflis edition of the work. P'arpets'i's relevant record has been examined by comparing it with data from contemporary Greek, Syriac, and Albanian historical sources covering the period in question. Within this framework, the influence and representation of the Hephthalites and their position within the Hun world have also been addressed. In addition, an attempt has been made to demonstrate the decisive impact of Peroz's heavy defeat against the Hephthalites in 484 on the course of the Christian uprisings in the South Caucasus. The military successes of the Hephthalites against the Sassanids became an indirect saving grace for the Christian rebels, without any direct alliance, and ensured the success of the uprising.

Keywords: Hephthalites, Vahaneanc Uprising, Ğazar P'arpets'i, Sasanians, South Caucasus.

Giriş

Geç Antik Çağ dünyasının yapısını anlamak için bölgesel tarih yazımı, özellikle de yerel müverrihlerin anlatıları büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda, V. yüzyıl Armenia müverrihi Ğazar P'arpets'i'nin kaleme aldığı eser, yalnızca Güney Kafkasya'daki iç siyasi gelişmeleri değil, aynı zamanda Hazar'ın doğusundaki güçlerin bölge üzerindeki etkisini ve Sasaniler karşısındaki mücadelesini gözlemlememizi sağlayan birincil kaynaktır. P'arpets'i'nin anlatısında, dönemin önemli siyasi kırılmalarından biri olan Vahaneanc ayaklanmasının gelişiminde, Hazar'ın doğusunda yer alan Eftalitlerin dolaylı fakat belirleyici bir etki gösterdikleri görülmektedir. Vahaneanc ayaklanması (482-484), İberia'daki ayaklanmaya paralel olarak Armenia'daki Hristiyan nakhararların Sasani yönetiminin Zerdüştlüğü dayatmasına karşı başkaldırısı olarak ortaya çıkmış, bu süreçte Mamikonean ailesi öncülüğünde yürütülen direniş, yalnızca yerel değil, aynı zamanda bölgesel bir nitelik kazanmıştır. Bu isyan, 450-451 Avarayr ayaklanmasının mirası üzerine inşa edilmiş, ancak sonuçları bakımından ondan daha etkili ve kalıcı bir siyasal dönüşüme sebep olmuştur. P'arpets'i'nin anlatısı tarihî bir bilgi sunmanın ötesinde, Hristiyan halkların mücadele ettikleri Sasanilerin rakibi olan Eftalitleri idealize eden bir üsluba da sahiptir. Bu çalışmanın temel amacı, P'arpets'i'nin anlatısı çerçevesinde, Vahaneanc ayaklanması sırasında Eftalitlerin oynadığı dolaylı fakat belirleyici rolü ortaya koymaktır. Bununla birlikte, dönemin diğer birincil kaynaklarıyla karşılaştırma yapılarak, Eftalit imgesinin tarihsel konumu tartışılacaktır. Farklı kültürel ve tarihî arka planlara sahip müverrihlerin verilerinde yer alan bilgiler doğrultusunda Hun dünyası içerisindeki yeri, Sasani karşıtı mücadelelerdeki etkisi değerlendirilecektir.

P'arpets'i'nin eserinde yer alan otobiyografik bilgilere dayanılarak, yazarın 443 yılında Aragaçotun bölgesine bağlı Parpi köyünde doğduğu sonucuna ulaşılmaktadır (Ter-Mkrtyçyan, 1979, s. 30). Müverrih, eserini 490-495 yılları arasında kaleme almıştır ve kaynak olarak Agat'angeğos, P'awstos ve Koryun'un yanı sıra sözlü gelenek içerisinde aktarılan destan ve rivayetlerden de yararlanmış (Ter-Mkrtyçyan, 1979, s. 32). P'arpets'i'nin eseri, Mamikonean ailesine yönelik bir övgü niteliği taşır ve bir giriş bölümü ile üç kitaptan oluşur. Eser, MS 387-485 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır. İlk kitap, Armenia'nın MS 387'de Sasani ve Roma arasında bölünmesinin ardından yaşanan siyasi durumu ele alır. İkinci kitap, hazarapet Mihr Narseh'in önderliğinde Armenia'daki Hristiyanlara yönelik gerçekleştirilen dini ve siyasi baskıları, ayrıca MS 449-451 yıllarında II. Yazkert'in (Յազկերտ) döneminde Sasani hükümdarlığı ile yapılan savaşı anlatır. Üçüncü kitap ise, MS 460-484 dönemindeki Armenia-Sasani ilişkilerine dair eşsiz bir birincil kaynaktır. Kitabın ana teması, Vahan Mamikonean'ın (Վահան Մամիկոնյան) Sasani sarayı tarafından marzpan olarak atanmasının ardından, 482-484 yıllarında Sasani yönetimine karşı gerçekleştirilen isyanı konu alır (Muradyan, 2018). P'arpets'i'nin tarih anlatısının merkezinde, bu ayaklanma yer almakta olup bu isyan, 450-451 yıllarında vuku bulan Avarayr ayaklanması gibi, Güney Kafkasya halklarının ortak tarihi kaderi bağlamında değerlendirilmektedir. Eserin günümüze ulaşan en eski tam metin elyazması, metnin yazımından yaklaşık 1200 yıl sonra, 1672 yılında istinsah edilmiştir (P'arpets'i, 1991, s. 3). Söz konusu metin birçok kez yayımlanmıştır. 1793, 1875 ve 1891 yıllarında Venedik'te, 1843 ve 1869 yıllarında Fransızca çeviri olarak, 1853 yılında Moskova'da, 1904 ve 1907 yıllarında Tiflis'te ve 1898'de ise Petersburg'da neşredilmiştir (Ter-Mkrtyçyan, 1979, s. 34). Bu çalışmada, eserin 1891 tarihli Venedik baskısı (P'arpets'i, 1891) ile 1904 tarihli Tiflis baskısına (P'arpets'i, 1904) dayanan Grabarca edisyon kritiği, 1907 tarihli Doğu Ermenice tercümesi (P'arpets'i, 1907), ayrıca Thomson (P'arpets'i, 1991) ve Bedrosian (P'arpets'i, 1985) tarafından yapılmış İngilizce çeviriler kullanılmıştır. Bedrosian'ın çe-

virisi, bu araştırmada esas alınan 1904 tarihli edisyon kritik Grabarca baskıya dayanmaktadır ve tercüme edilmiş metin içerisinde Grabarca baskının sayfa numaralarına da yer verilmiştir. 1907 yılında gerçekleştirilen Doğu Ermenice çeviri de yine aynı 1904 tarihli Grabarca nüsha esas alınarak yapılmıştır. Müverrihin adı da dâhil olmak üzere, kayıtlarında yer alan onomastik unsurlar Grabarca metinde geçtiği biçimleriyle aktarılmıştır. Buna karşın, etnolojik unsurlar - Pars, Vrats, Heptağın - Türkçe literatürde bilinen şekilleriyle yazılmıştır. Zira onomastik unsurlar, araştırmada tercih edilen biçimleriyle literatürde kullanılmakta, buna karşın, etnolojik unsurların Grabarca formları literatürde yaygınlık kazanmamış olup, yerleşik Türkçe karşılıkları esas alınmaktadır. Bu çerçevede, Grabarca metinde geçen onomastik unsurların Latin harfleriyle transkripsiyonu, Alizada'nın (2024, s. 257) çalışmasında yer alan Tablo 2. temel alınarak gerçekleştirilmiştir.

Vahaneanc Ayaklanması'da (482-484) Sasani-Eftalit Savaşının Kesişimi

387 yılında egzonim bir şekilde "Armenia" olarak adlandırılan bölgenin ikiye ayrılmasından sonra, bu çalışmada "Persarmenia" olarak ifade edilen ve Arşakuni hanedanının hüküm sürdüğü doğu kesim, Sasani etkisi altına girmiştir (Sirak, 1992, s. 21). Maksym-iuk'un çalışmasında 387 yılındaki bu bölünmeye ilişkin sınırlar ayrıntılı bir harita ile gösterilmiştir (2015, s. 108). 600 yılına kadar büyük ölçüde sabit kalan Roma-Sasani sınırı, günümüz Erzurum ile Martyropolis'in (Silvan) doğusundan geçmekteydi. Bu şehirlere Doğu Roma'nın sınır noktalarını oluşturmaktaydı (Grousset, 2019, s. 160). 428 yılında Persarmenia'daki Arşakuni hanedanının lağvedilmesinin ardından, bölgede Sasani yönetimi altında marzbanlık sistemi tesis edilmiştir. Bu yönetim biçimi, bölgedeki Hristiyan elitleri büyük ölçüde merkezi Sasani otoritesine bağımlı kılmış ve zamanla mezhepsel ve toplumsal düzeyde çeşitli gerginliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. 428 yılından sonra Persarmenia'nın Sasani kökenli marzbanlar tarafından yönetilmeye başlanmasıyla birlikte bölge, yerli hanedanların doğrudan hâkimiyetinden büyük ölçüde yoksun kalmıştır. Ancak bu durum, yerel aristokrat unsurların tamamen etkisizleştiği anlamına gelmez. Mamikoneanlar, Kamsarakanlar (Toumanoff, 2010), Bagratidler (Toumanoff, 1988) ve Siwnik' nakhararları gibi önemli yerli hanedanlar, belirli bölgelerin idaresini ellerinde tutmaya devam etmişlerdir. Vahaneanc ayaklanmasının önceki Avarayr ayaklanması (450-451) ile doğrudan tarihsel bir süreklilik içinde olduğu görülmektedir. Avarayr ayaklanması her ne kadar askerî bir yenilgiyle sonuçlanmış olsa da Hristiyanlar için kolektif bir hafıza ve ilham kaynağı hâline gelmiş, özellikle Mamikonean hanedanı çevresinde bir direniş ideolojisi oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu ideolojik miras, Vahan Mamikonean önderliğinde daha sistemli bir ayaklanmanın zeminini hazırlamış, bu sefer yalnızca Persarmenia ile sınırlı kalmayan İberia gibi komşu yerel hükümdarlıkların Hristiyan unsurlarının da dahil olduğu daha geniş bir ittifakla yürütülmüştür.

Ayaklanma sürecinde isyancılar, daha önceki ayaklanmalarda olduğu gibi dış destek arayışına yönelmişler, özellikle Kafkasya'nın kuzeyinde Hun olarak anılanlardan askerî yardım beklemişlerdir. Ancak bu beklenti boşa çıkmıştır (Alizada, 2024, ss. 164-188). Hristiyan isyancılara beklenen destek, bu kez beklenmedik bir biçimde (Dedeyan, 2015, s. 168) dolaylı olarak doğudan gelmiştir. İsyan başlamadan önce Vahan Mamikonean'ın isyandan önce Sasani sarayına itaat etmesine rağmen saray memuru Vriv (Վրիվ) tarafından gelen şikâyet üzerine Pero'z'un huzuruna çıkmış ve muhakemede sorgulanmıştı. Vahan'a yönelik suçlamada onun ülkedeki tüm altını kendi eline geçirdiği ve Roma İmparatoru'na ya da Kafkasya'nın kuzeyindeki Hunların ülkesine gitmeyi, onlara altın vererek bir

asker talep etmeyi ve ardından isyan etmeyi planladığı açıkça belirtilmektedir (P^carpets^ci, 1891, s. 401.; 1904, s. 117.; 1907, ss. 256-257.;1985, s. 224.; 1991, s. 170). Marzpan Vahan Mamikonean, hakkında yapılan bu şikâyet üzerine Pero^cz'un huzurunda suçlamaları reddederek Sasani hükümdarına bağlılığını bildirir. Haklı bulunduğu anlaşılması üzerine yeniden ülkesine dönmesine izin verilir. Müverrihin anlatısında, Vahan'ın zihinsel olarak oldukça sıkıntılı bir dönemden geçtiği sırada, İberia'da beklenmedik bir isyan ortaya çıkmış oluyor. 482 yılında, Hristiyanlıktan Zerdüştlüğe geçen Sasani hükümdarının en güçlü vasallarından biri olan Vazgen'i (Վազգէն) öldürmesi üzerine, İberia hükümdarı Vakhtang (Վախտանգ) (447-522) (Toumanoff, 1969, s. 28) Sasani hâkimiyetine karşı isyan başlatmış oldu (Toumanoff, 1966, s. 596). Zerdüştlüğü kabul eden (Grousset, 2019, s. 209) Vazgen, Pero^cz'un (Պերոզ) desteği ile İberia tahtını ele geçirebileceğini düşünüyordu (Dedeyan, 2015, s. 167). Bedrosian, P^carpets^ci'nin eserinin çevirisine yazdığı önsözde, söz konusu ayaklanmanın "Vahaneanc" olarak bilindiğini ve tarih aralığının 481 yılından başladığını belirtmektedir (P^carpets^ci, 1985). Thomson ise, P^carpets^ci'nin kayıtlarında Vahaneanc ayaklanmasının başlangıç tarihinin Pero^cz'un hâkimiyetinin 25. yılına denk geldiğini, ancak burada Sasani tahtına geçen Hormizd'in kısa süren hükümdarlık döneminin atlandığını ve doğrudan II. Yazkert'in ölümünden itibaren hesaplama yapıldığını vurgulamaktadır (P^carpets^ci, 1991, s. 15). "Vahaneanc" ayaklanmasına ismini veren Vahan, Persarmenialı Hristiyanların isyanına önderlik eden Mamikoneanlar sülalesine mensup bir Sparapettir. Sparapet unvanı, "başkomutan" anlamına gelmekte olup, Mamikoneanlar ailesi içinde kalıtsal bir nitelik taşımaktadır. Avarayar (450-451) ayaklanmasında olduğu gibi, bu isyanda da Persarmenialı Hristiyanların başkaldırısına Mamikoneanlar öncülük etmiştir. Mamikoneanların kökeni hakkında çeşitli görüşler mevcuttur. Bazı araştırmacılar bu ailenin Orta Asya'dan ya da Derbend bölgesinden geldiğini öne sürerken, Adontz ve özellikle Toumanoff, soylarının İberia ile bağlantılı olması gerektiğini ileri sürmektedir (Garsoian, 2000).

Vahaneanc ayaklanmasında Eftalitlerin dolaylı, fakat belirleyici etkileri sonucunu vermeden önce Kafkasya'daki Hun faktörü de isyanın gidişatında belli rol oynamıştır. Şöyle ki, Vakhtang'ın, başlattığı ayaklanmada kendisini desteklemeleri için Armenia prenslerini iş birliğine çağırdığı ve Kafkasya'nın kuzeyindeki Hunlarla yapılacak bir ittifaka kesin olarak inandığı bilinmektedir (Dedeyan, 2015, s. 167). Kral Vakhtang'ın çağırısı üzerine bir süre tereddüt ettikten sonra, Vahan Mamikonean önderliğinde Persarmenialı Hristiyanlar da ayaklanmaya katıldılar. Müverrihin aktardığı kayıtlara göre Mamikonean'la İberia (Vrats^c) kralının iş birliğinin ve Sasaniler arasında savaşların devam ettiği süreçte Cermkin (Չերմկին) adlanan bölgeye vardılar ve burada Varşak (Վարշակ) adlı yerde bir süre dinlenmek istediler. Bu zaman onlara İberia kralı Vakhtang'dan bir elçi geldi ve şöyle dedi:

“Հոն գնդի հրաման ետու դարք և չև ևս հասին բայց մինչ դոք դարք հասանենք և այնուհետև դոք և մեր և Հոնք գնուս կորուսանևմք: Ոայց թուի ինձք թէ յորժամ Հոն հասանէ՛ն մեզ բնաւ և աշխատել ինչ ն հասանէ՛ նորա իսկ վճարեն զգործն զի անչափ բազմութեան հրաման ետու դարք”:

Çevirisi:

Bir Hun birliğine gelmelerini emrettim, ancak henüz gelmediler. Ama siz vardığınızda artık burada olacaklar. O zaman siz, biz ve Hunlar onları yok edeceğiz. Ama bana öyle geliyor ki Hunlar geldiğinde savaşa katılmak zorunda kalmayacağız. İşi bitirecekler, çünkü çok kalabalık bir orduyla gelmelerini söyledim. (P^carpets^ci, 1891, s. 457.; 1904, s. 132.; 1907, s. 291.; 1985, s. 259.; 1991, s. 188-189).

Hunlara dair bu veriler araştırmanın doğrudan öznesi olmadığı için doğrudan sorunlar üzerinde ayrıntılı durulmayacaktır. Bununla birlikte yukarıda verilen kayıt V. yy.'ın 80'li yıllarında hâlâ daha Hun olarak anılan güçlerin Kafkasya'daki askeri gücüne itibar edildiğini göstermesi bakımından dikkat çekmektedir. P'arpets'i'nin metninde İberia kralının Hunlarla irtibatla olduğuna dair iddiaları oyalayıcı bir haber olarak verilmektedir. Sasanilerle isyancılar arasında yapılan savaşta taraf olarak katılan bir Hun birliğinin varlığı metinde açıkça ifade edilmemektedir. Bunun yerine Hunların savaşta taraf olacağı ve kral Vakhtang'ın Hunlarla ittifakı oyalayıcı vaatler olarak ifade edilmektedir. Kral Vakhtang'ın sözünü ettiği Hunlar ayaklanma sırasında fiziken mevcut olmamıştır. Bununla birlikte P'arpets'i, Vahaneanc ayaklanmasında Vahan Mamikonean'ın Sasanilere karşı savaşmak için Vakhtang'dan destek istemesi üzerine kralın bir yerlerden 300 Hun (Հոնու երեք հարիւր) *toplayarak Persarmenia'ya gönderdiğini, daha sonra ise bir kış ayı geçmeden bir bahane ile onları geri çağırıldığını kaydetmektedir* (P'arpets'i, 1891, s. 436.; 1904, s. 126.; 1907, s. 278.; 1985, s. 246.; 1991, s. 181-182.)

Vahaneanc ayaklanmasında P'arpets'i'de bahsi geçen Hun desteği, Hun yanılısı ve Hunlarla ittifak kurulduğuna dair suçlamlardaki Hun etkeninin yanı sıra, Sebeos'un kayıtlarında, Sasaniler safında Hristiyan isyancılara karşı savaşan ve etkisi fiziken ifade edilen bir "Hun" desteğinden bahsedilmektedir. Sebeos'un kayıtlarında Pero'z'un, Vahan'ın üzerine Hunlardan oluşan büyük bir ordu gönderdiği ve Hunlara verilen talimatta isyancıları öldürülmeli olduğu ve tüm erkekleri kılıçtan geçirmesi gerektiğine dair emr verdiğini yazılmaktadır. Buna karşılık Sparapet Vahan, 30.000 seçkin askerle süratle harekete geçmiş ve kuvvetlerini düzenleyerek (Գէրաւն) Geran ovasında Hun-Sasani birliklerinin karşısına çıkararak savaşa başlamıştır. (Sebeos 1979, s. 66.; 1999, s. 3-4.; Sebeos-Bedrosian s. 5.; Sebeos 2020, s. 25.) Sebeos, Pero'z'un Armenia'ya yeni bir sefer düzenlemek istediğini, fakat bu planını hayata geçiremediğini belirtir. Çünkü o sırada doğu sınırında "Kuşanlar" olarak ifade ettiği halka ait ciddi bir tehdit baş göstermiştir. Söz konusu "Kuşanlar" bu araştırmada etki ve temsilleri ele alınan Eftalitlerdir. V. yy.'ın sonlarına doğru meydana gelen bu ayaklanmaya dair bilgi aktaran iki temel kaynaktan biri olan Sebeos, eserini VII. yy.'ın ortalarına doğru tamamlamıştır. Buna karşın P'arpets'i, söz konusu olayların doğrudan şahidi olan bir müverrih olarak, daha ayrıntılı ve döneme tanıklık eden bir bakış sunmaktadır. Bu iki yazarın kayıtları arasında, özellikle Hunların ayaklanmadaki rolleri bağlamında dikkat çekici farklılıklar mevcuttur. Yukarıda sunulan kayıtlarda da görüleceği üzere P'arpets'i'nin anlatımında, Hun olarak anılan toplulukların Hristiyan isyancılarla birlikte hareket etmeleri beklendiği ve İberia kralının emriyle 300 Hun savaşçısının Mamikoneanlara yardım amacıyla gönderildiği belirtilmektedir. Buna karşın Sebeos'un aktarımında, Hunlar Sasani hükümdarı Pero'z'un emriyle Hristiyanlara karşı savaşan güçler olarak tasvir edilmektedir. Bu durum, aynı tarihsel olaya dair kaynaklar arasında önemli bir rol ve taraf farklılığı olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak bir ihtimal olarak söz konusu Hunların Sasani ordusunda savaşan Hun birlikleri olabileceği düşünülebilir. P'arpets'i ve Sebeos'un kayıtlarında Hun olarak anılan grupların kimliği ve ilgili verilerin doğrudan sorunlar bu araştırmanın sınırlılıkları dışında kaldığı için üzerinde durulmayacaktır.

Sasanilerin ordu komutanlığı o dönemde Zarmihr Hazarawukht'un (Հարմիհր Հազարաւուխտ) elindeyken, Persarmenia'daki marzpan görevini Atrvşnasp Yozmandean (Ատրվշնասպ Յոզմանեան) yürütüyordu. Müverrih Persarmenialı Hristiyanların, İberia hükümdarının isyan haberini aldıklarında büyük bir sevinç yaşadıklarını belirtmektedir. P'arpets'i'ni bu durumu İberia kralının şu ifadeleri ile açıklamaktadır: "Kimseyle savaşmayacağım; ama öyle çok Hun toplayacağım ki, Pers ordusu onlarla yüzleşmeye cesaret

edemeyecek” (P’arpets’i, 1891, s. 407.; 1904, s. 118.; 1907, s. 260.; 1985, s. 228.; 1991, s. 172). Bu söylentiler, Hristiyanlar arasında moral ve umut kaynağına dönüşmüş oluyor. Bununla birlikte Sasani generallerinin Persarmenialı askerî birliklerini saraya toplama ihtimali, üzerlerinde bir tehdit olarak varlığını sürdürmüş oluyor. P’arpets’i’nin ayaklanma süreci ile ilgili anlatısı Hristiyanlık inanç bakış açısıyla, dini motiflerle süslenerek devam etmektedir (P’arpets’i, 1891, ss. 410-411.; 1904, s. 119.; 1907, s. 262.; 1985, ss. 230-231.; 1991, s. 173). Vahan Mamikonean, ayaklanmanın devam ettiği bu süreçte kışı geçirmek amacıyla Dwin’e yönelmiş, aynı sırada Sasaniler 484 yılının ilkbaharında Persarmenia’ya bir kez daha sefer düzenleyerek Dwin’e yaklaşmışlardır. Bu dönemde Mamikonean’a karşı savaşan Sasani komutanı Zarmihr Hazarawukht’a gönderilen bir mektupta, şahın Aryanların tüm kuvvetiyle Eftalitlere karşı sefere çıktığı ve Zarmihr’in de İberia’ya giderek Vakhtang’ı ya öldürmesi ya da bölgeden sürmesi gerektiği bildirilmektedir (P’arpets’i, 1891, s. 506.; 1904, s. 146.; 1985, s. 288). Vahan’ın öncülük ettiği Hristiyan isyancılarla savaşmakla görevlendirilen yeni komutan Şaphoy (Տափոյ) döneminde başlayan vuruşmalar, takip ve manevralarla devam etmiş, bu esnada Şaphoy, Basen’da (Բասեն) (Özgül, 2011) Aluar (Ալուար) adlı köyde iken burada Eftalitlerin ağır yenilgisinden kaçan akrabaları ve dostları tarafından ona bir mektup ulaştırılmıştır (P’arpets’i, 1891, s. 534.; 1904, s. 154.; 1907, s. 339.; 1991, ss. 213-214.; 1985, s. 305). Bir sonraki alt başlıkta içeriği incelenecek olan Şaphoy’un aldığı mektupla birlikte Aryanlar ülkesi (Արեւաց աշխարհին - Areats aşkharhin) olarak anılan Sasani ülkesi üzerine gelen felaketin büyüklüğü vurgulanmakta ve Şaphoy’un, Pero’z’un (459-484) nasıl öldürüldüğünü ve Aryan ülkesinin nasıl bir çöküşle karşı karşıya kaldığını öğrenerek büyük bir korku ve üzüntü yaşadığı aktarılmaktadır.

Pero’z’un 484’te Eftalit hükümdarı karşısında aldığı ağır yenilgi, oğullarını kaybetmesi ve ordusunun büyük ölçüde imha edilmesi, Sasani nüfuzu üzerinde ciddi bir tahribata yol açmıştır. Sasanilerin Eftalitler karşısında uğradığı bu ağır mağlubiyet, imparatorluğu hem siyasi hem de ekonomik kriz sürecine sokmuş, Eftalitlerin ise hem doğuda hem de batıda daha etkin bir siyasi strateji izlemelerine imkân tanımıştır (Toğay, 2023, ss. 1552-1569). Bu esnada Hristiyan isyancılara karşı mücadele eden Şaphoy, gelişmeler üzerine ordusuyla birlikte Ktesifon’a geri dönmüş, bu fırsattan yararlanan Mamikonean, Vağarşapat (Վաղարշապատ) (Sirak, 1992, 69) ve Dwin’i (Kettenhofen, 1996) yeniden işgal etmiştir. Pero’z’un ölümünü müteakip tahta geçen Vağarş (484-488) döneminde, Sasanilerin Persarmenia politikasında bariz bir yumuşama gözlemlenmiştir. Çalkantılı bir süreçle iktidara gelen Vağarş (Վաղարշ) Persarmenia ve çevresindeki askerî operasyonları sürdürme konusunda isteksiz davranmıştır. Zira bu bölgelerdeki ayaklanmaların devam etmesi, hükümdarlığını tehdit edebilirdi. İşte bu koşullar altında, yeni hükümdar Vağarş döneminde 484 yılında imzalanan Nuarsak (Նուարսակ) antlaşması, isyancıların taleplerinin önemli bir kısmını kabul ettiren tarihî bir belge olarak ortaya çıkmıştır. (Mamedova, 1986, s. 193). P’arpets’i’de sunulan bu antlaşma metninde, üç temel talep etrafında şekillenen ortak bir istekler bütünü sunulmaktadır. Antlaşma uyarınca ilk olarak, Hristiyan inancın özgürce sürdürülmesine izin verilmelidir. Hiçbir Hristiyan Zerdüş yapılmamalı, Mag olduğu için kimseye ayrıcalık tanınmamalı, Zerdüş ateş sunakları kaldırılmalı ve kiliseye yönelik hakaretler son bulmalıdır. İkinci olarak, halk arasında adalet gözetilmeli, erdemliyle kötü, değerliyle değersiz, soylu ile sıradan olan ayırt edilmelidir. Tembel ve zararlılar dışlanmalı, bilgelere danışılmalı, akılsızlar meclisten uzaklaştırılmalıdır. Üçüncü olarak, hükümdar yönetimde araçlara değil, doğrudan kendi gözlem ve kararlarına dayanmalı, halkı bizzat tanıyıp, olayları kendisi değerlendirip hüküm vermelidir (P’arpets’i, 1904, ss. 160-161.; 1991, ss. 220-222). Böylelikle Sasani yönetimi, Zerdüş

tapınaklarını ortadan kaldırmayı, dinî baskılara son vermeyi ve Persarmenia'daki nakharar soylularının mülkî ve idarî haklarını tanımayı kabul etmiştir. Bu antlaşma ile sadece Persarmenia'da değil, aynı zamanda İberia ve Albania'daki Hristiyan aristokrasilerde de büyük bir meşruiyet kazanılmıştır.

Vahaneanc ayaklanması bir yönüyle Hristiyan kimliğini koruma mücadelesi iken, diğer yönüyle Güney Kafkasya'daki yerel güçlerin Roma, Sasani, Hun ve Eftalit çerçevesinde büyük güçlerle olan karmaşık ilişkiler ağı içinde nasıl hareket ettiklerinin bir örneğidir. Güney Kafkasya'daki bölgesel güçler, yalnızca dini ve kültürel haklarını savunmakla kalmamış, aynı zamanda bazı durumlarda içinde buldukları durumu elverişli bir şekilde yönetebilmişlerdir. Bu nedenle Vahaneanc ayaklanması, Geç Antik Çağ dünyasının çok merkezli güç ilişkileri içerisinde merkezî olaylarından biri olarak değerlendirilmelidir. Her ne kadar Eftalitlerin Vahaneanc ayaklanmasındaki etkileri, Güney Kafkasya'daki siyasi güçlerin Sasani egemenliğine karşı yürüttükleri mücadeleden bağımsız gelişmişse de bu etkiler ayaklanmanın Hristiyanlar lehine sonuçlanmasında belirleyici olmuştur. Hazar'ın doğusundaki Eftalitler olaylara doğrudan katılmamakla birlikte, Sasanilerle sürdürdükleri mücadele vasıtasıyla Güney Kafkasya'daki gelişmeler üzerinde ayaklanmanın kaderini belirleyici bir etki yaratmışlardır.

P'arpets'i'nin Kayıtlarında Eftalit İmgesi

P'arpets'i'nin anlatısı, Eftalitlerle Sasaniler arasında gerçekleşen çatışmayı yalnızca tarihsel bir savaş bağlamında değil, çok çeşitli anlam çerçevesinde ele almaktadır. Bu bölümde, Şaphoy'a gelen mektupta anlatılan Pero'z'un Eftalitler karşısındaki yenilgisi üzerinden, Eftalit imgesinin P'arpets'i'nin metni bağlamında algısı analiz edilmeye çalışılacaktır. Anlatı yalnızca bir zafer ya da mağlubiyeti değil, ahlaki meşruiyetin, siyasi otoritenin çözümlüşünün ve Eftalit imgesinin ne tür bir olay bağlamında temsil edildiğini açığa çıkarmaktadır. Vahaneanc ayaklanmasının devam ettiği zamanda kendisine gelen haberdan sarsılan Sasani komutanı Şaphoy, kendine geldikten sonra Aryanların (Sasanilerin) ülkesinin nasıl ve ne şekilde böylesine tam bir buhrana ve çöküşe yenik düştüğünü ve hükümdarları Pero'z'un (459-484) nasıl öldürüldüğünü ve nasıl bir akıbete uğradığını sordu. Aşağıda Grabarca biçimi ile alıntılanan ve ardından Türkçesi verilen metinde olumsuz haberi getiren elçinin anlatısı müverrihin eserinde verilmektedir:

“Նախ մինչդեռ այդրէք իսկ էր ի Վրկանի Պերոզ, և զօրաժողով արարեալ յամենայն կողմանց, կամէր խաղալ ի վերայ Հեփթաղին, խորհեալ առանձին միայն, և ոչ զոք հարցանէր ի մարդկանէ զարժանն և զանարժանն. բայց զայս և եթ զիտէր ամենայն գնդին մարդ, եթէ ընդ Հեփթաղին կամի կռուել: Էրեալ և արտաբեկեալ ամենայն մարդ՝ տեսանել լոկ սիրով չկարէր զայրն Հեփթաղ և կամ զանունն լով լսել, թող թէ կռուով ընդդէմ Հեփթաղի երթալ և կամ յայտնի ելաներշ, յիջելով զահ և զպաշարումն, զոր անցին ընդ տէրն Արեաց և ընդ Պարսիկս: Եւ յայտնի ազաղակէր ամենայն բերան. ‘Եթէ մահապարտ եմքք, և արրայից արրայ զմեզ սպանանել կամի՝ ինքն իսկ աստէն սուր ի վերայ եղեալ հրամայեսցէ սպանաներ, զան եթէ սրով Հեփթաղին տայ կորուսանել զԱրիս, որ զործ մինչև ցլախուսանս զանձն և զԱրեաց աշխարհ վատանուն առնէ’: Չոյն բանս և ամենայն աւագանի դրանն խօսէին առ միմեանս հանապազ, և մանաւանդ սպարապետն Արեաց առաւել Վահրամ դոր և համարձակապէս յականջս Պերոզի բազում անդամ հասուցեալ՝ և հրապարակաւ բողոքէր. և նա ոչ լսէր ումեր, և ոչ զզայր և ոչ յիշէր բնաւ. զառաջին թշնամանս իայտառականաց իւրոց, զոր եղիտ անձամբ և ամենայն Արեօք ի Հեփթաղէն: Դիմեալ ի վերայ այնչափ ըագմութեամբ Արեօք և անարեօքք՝ գնաց. որր իբրև զմահապարտ ի մահ, և ոչ իբրև զպատերազմողս ի կռուել երթային: Տային զրոյց ապրեալրն անտի և զայս և ս, թէ յորժամ մօտն հասաք անդր՝ առաքեաց առ Պերոզ Հեփթաղին, թէ ‘Քո ընդ իս ուխտ է երդմամբ, զրով և կնքով, թէ չկռուիմ ընդ քեզ. և

սահմանս կարգեցազ, զորովզ չիշխեսցուք թշնամութեամբ անցանել առ միմեանս. Արդ՝ յիշեա զուխտն և զնեզութեան պաշարումնն, յորմանէ ոգորմեալ իմ արձակեցի գրեզ, և ոչ սպանի, և ի բաց դարձիր խաղազութեամբ, և մի մեռանիր. Ապա թէ ոչ լսես բանից իմոց՝ դիտա, զի կորուսանեմ գրեզ և զամենայն զանախտան բազմութիւնդ, յոր դու յուսացեալ ես: Քանզի ես և արդարութիւն ուխտապահութեան ի միասին կռուիմ, և դու և ուխտագանցութեանն ստութիւն ի միասին էք. և արդ՝ դու ինձ զիարդ կարես յաղթել՝: Եւ լուեալ Արեաց զբանսն չեփթաղին՝ ասելին զՊերոզ, թէ ‘Նա արդար է, և մեք սուտ կռուիմք’: Եւ Պերոզի սաստկապէտ զայրացեալ Արեաց աւագանոյն՝ պատասխանի արար հպարտութեամբ չեփթաղին և ասէ, թէ ‘Չայս բազմութիւն զնդին, զոր դուք տեսանէք՝ կիսովս ընդ ձեզ կռուիմ և կորուսանեմ, և կիսովս զհող տեղեացդ, ուր դու լինիս՝ կրել տամ, որ ի ծովն և որ ի փոսն, զոր հատին՝ լնում’: Եւ առ անզգայութեան սրտին ոչ իմանայր, թէ դիակամբ ծառայից իւրոց լնոց է զփոսն, զոր փորեաց ի կորուստ անձին իւրոյ և ամենայն Արեաց աշխարհի: Եւ հասեալք առ միմեանս և հարեալք ի դիմի՝ կորեալ ինքն ամենայն որդովք իւրովք և աշխարհաւ:” (P’arpets’i, 1891, ss. 536-539. 1904, ss. 154-156. 1907, ss. 341-343. 1991, ss. 214-215. 1985, ss. 305-308).

Çevirisi:

“Pero՛z Vrkan՝da (Վրկան) bulunduğu sırada ve her taraftan asker toplayarak, Eftalitlere karşı sefer düzenlemeyi planlıyordu. Bu planı tek başına tasarlamıştı ve konumu ne olursa olsun kimseye danışmamıştı. Ancak ordudaki herkes, onun Eftalitlerle savaşmak istediğini biliyordu. Herkes üzgündü ve dehşete kapılmış durumdaydı. Onlara karşı savaşmak ya da açıkça saldırmak bir yana bir Eftalit görmeye ya da sadece adını duymaya bile, kimse isteyerek katlanamazdı. Çünkü Eftalitlerin Aryanların (Sasanilerin) ülkesine yerleştirdikleri korku ve endişe çok iyi hatırlanıyordu. Herkes açıkça şikayet ediyordu: “Eğer ölmeye mahkum edildiysek ve hükümdarların hükümdarı bizi öldürmek istiyorsa, Eftalitlerin Aryanları (Sasanileri) kılıçla yok etmelerine izin vermektense, hemen bizi burada kılıçla öldürmesini emretsin, çünkü bu hem kendisini hem de Aryanların ülkesini sonsuza kadar utanca mahkum bırakacaktır.” Ancak Sasani hükümdarı kimseyi dinlemedi. Kendisi ve tüm Aryanların Eftalitler elinde uğradığı utanç verici yenilgileri hatırlamadı, ya da dikkate almadı. Böylece, Aryanlar ve Aryan olmayanlardan oluşan büyük bir orduyla onlara saldırmak için yola çıktı. Onlar savaşa giden savaşçılar gibi değil, ölüm cezasına mahkum edilmişler gibi yürüdüler. Savaştan kaçabilenler ise şu haberi verdiler: Hedeflerine yaklaştıklarında, Eftalit hükümdarı Pero՛za bu haberi gönderdi: “Seninle yazılı ve mühürlü bir antlaşma yaptık, ben sana savaş açmazsam sen de bana saldırmayacaksın. Birbirimize düşmanca niyetle geçemeyeceğimiz sınırlar belirledik. Öyleyse antlaşmayı ve seni öldürmeyerek merhametle bağışladığım korkunç günlerini hatırla. Barış içinde ülkene dön ve hayatın kurtulsun. Ancak sözlüme kulak asmazsan, seni ve güvendiğin değersiz ordunu yok edeceğimi bil. Çünkü ben adalet ve antlaşmalara sadakatle savaşırım, sen ise yalancısın ve antlaşmaları ihlal etmekte. Bu şekilde nasıl kazanabilirsin?” Aryanlar Eftalit hükümdarının sözlerini dinledikten sonra Pero՛za şöyle dediler: “O haklı, biz haksız bir savaş yürütüyoruz.” Ancak Aryan soylularına büyük öfke duyan Pero՛z, Eftalit hükümdarına kibirli bir şekilde şöyle cevap verdi: “Gördüğün bu büyük ordunun sadece yarısı ile sana saldırıp seni yok edeceğim. Diğer yarısıyla ise, üzerinde durduğunuz toprağı toplayıp, bizi ayıran denizi veya hendekleri dolduracağım.» Sasani hükümdarı aptalca bir şekilde, tebaasının Eftalit hükümdarının kendisini ve tüm Aryan birliklerini yok etmek için kazdığı hendekleri cesetleriyle dolduracağını fark etmedi. Karşılaştıklarında birbirlerine saldırdılar ve Pero՛z, tüm oğulları ve ordusuyla birlikte öldü.”

Bu haberin ardından marzban Şaphoy ordusuyla birlikte ülkesine geri dönmüş, böylelikle Vahan Mamikonean da yeniden Vağarşapat ve Dwin yönüne çekilmişti. Bu savaş, Güney Kafkasya’daki Hristiyan ayaklanmasının seyrini doğrudan etkilediğinden,

müverrih P'arpets'i tarafından ayrıntılı biçimde işlenmiştir. Müverrihin eserinin genel yapısı göz önüne alındığında, Armenia müverrihlerinin doğrudan katılım göstermediği savaşlara nadiren yer verildiği görülmektedir. Her ne kadar Sasani hükümdarlarının Hazar'ın doğusuna düzenledikleri seferler eserde yalnızca anımsatıcı ifadelerle geçirilirmişse de 484 savaşı özelinde, seferin seyri ve Sasani mağlubiyeti detaylı şekilde aktarılmıştır. Müverrih P'arpets'inin Mamikonean ailesiyle yakın ilişkili biri olduğu ve savaşlara doğrudan katıldığı bilinmektedir. Bu durum, ona bazı olaylara doğrudan tanıklık etme ya da birinci elden bilgi edinme imkanı sunmuş, anlatımlarındaki güvenilirlik seviyesini artırmıştır. Bununla birlikte, müverrihin doğrudan Sasani komutanı Şaphoy'un yanında ya da Sasani sarayında bulunduğunu söylemek mümkün değildir. Dolayısıyla Şaphoy'a ulaşan mektubun içeriğinde geçen bazı ifadelerin eleştirel süzgeçten geçirilmesi gerekmektedir. Söz konusu mektubun P'arpets'i veya eserin sonraki bir müstensihisi tarafından kurgulanmış olması yüksek ihtimal dahilindedir.

Bu kayıтта Eftalit imgesini bariz bir şekilde yansıtan bir sıra ifadeler yer almaktadır. Müverrihin Sasani ordusunun yalnızca onlarla savaşma fikrine değil, bir Eftalit görmeye veya adını duymaya bile tahammül edemiyorlardı şeklinde abartısı her şeyden önce Eftalitlere yönelik bir üstünlüğün tasviri ve onları yüceltme şekli olarak görülebilir. Bunun yanı sıra müverrih geçmişe vurgu yaparak Eftalitlerin zaferini hatırlatmakla birlikte, söz konusu hatıranın Sasani askerlerinin de zihninde taze olduğunu belirtmek istemektedir. Eftalitlerin adlarının dahi duyulmaya tahammül edilmeyişi onların vahşiliği veya barbarlığı ile açıklanabilecek bir durum değildir. Zira kayıтта Eftalitler vahşi, barbar gibi sıfatlarla anılmazlar. Tam tersi, antlaşmalara uyan, belirli sınırları olan, sınırları gözetken, oturmuş bir devlet geleneği olan bir yapı olarak sunulmaktadır. P'arpets'i'nin bu kaydında Eftalitleri olumlu ve bir yönüyle övücü bir şekilde tasvir etmesinin sebebi Armenia müverrihinin zihnindeki Sasani algısı ve onlara karşı olan bakışıdır. Sasaniler Güney Kafkasya Hristiyanları için işgalci bir öteki iken, Eftalitler söz konusu işgalcileri sindiren bir güçtür. P'arpets'i'nin Eftalitleri yakından tanıdığına dair elimizde bir kayıt yoktur. Dolayısıyla ile müverrihin zihnindeki Eftalit imgesi bir nevi Sasani karşıtlığı üzerinden oluşmuştur diyebiliriz. İşgalci, baskıcı ve savaş yanlısı Sasaniler karşısında barışçıl, kendi sınırlarının dışına çıkmayan, etik ilkelere riayet eden bir Eftalit imgesi söz konusudur. Kayıтта Eftalit hükümdarının dilinden vurgulanan sözler de yine siyasi ahlaki yüksek bir hükümdar portresi ile, ahlaki açıdan yozlaşmış bir hükümdarın tasviridir. P'arpets'i, kaydında Sasani hükümdarının daha önce kendisinin ve Aryan halkının Eftalitlerden gördüğü aşağılanmayı hatırlamadığını diyerek geçmişe yönelik vurgu yapmaktadır. Burada geçmişte zafer kazanmış olsa bile yine barıştan yana olan bir Eftalit imgesinin varlığına dair mesaj verilirken, diğer yandan da geçmişin hatalarından ders çıkarmayan bir Sasani hükümdarı tasvir edilmektedir. Bu husus metin müellifinin Eftalit-Sasani savaşlarının geçmişine dair bir bilgiye sahip olduğunu göstermesi bakımından da dikkat çekmektedir. Söz konusu savaş 464/5 yılında gerçekleştiği varsayılan ve Pero'z'un mağlup edildikten sonra Eftalit hükümdarı karşısında diz çökerek bağışlanması ile sonuçlanmıştı (Procopius, I. iii. s. 19-21). P'arpets'i, burada bu olayı hatırlatarak hem Eftalitlerin geçmiş zaferlerine işaret etmekte, hem de Sasanilerin geçmişe yönelik yenilgilerini göz önüne sürerek olumsuz bir tipliklemeyle sunmaktadır.

P'arpets'i'nin eserinin temel odak noktası, Vahan Mamikonean önderliğindeki Hristiyan ayaklanmasıdır. Bu bağlamda müverrih, çevre halklara ya da devletlere dair bilgiler vermeyi hedeflemez. Sasanilere ilişkin anlatılar da yalnızca Hristiyan isyanıyla bağlantılı olduğu ölçüde yer almaktadır. Bu nedenle Sasanilerin Hazar'ın doğusuna düzenledikleri diğer seferler ya hiç anılmamakta ya da yalnızca bir cümle ile geçirilmektedir. Eftalit

zaferinin eserde bu denli ayrıntılı bir şekilde ele alınmasının nedeni, söz konusu savaşın Vahaneanc ayaklanması üzerindeki doğrudan etkisidir. Zira Sasanilerin ağır yenilgisi, Hristiyan isyancılar için bir kurtuluş umudu oluşturmuş ve isyanın başarıya ulaşmasında etkili olmuştur. Eğer Sasaniler bu savaşta galip gelseydi ya da savaş basit bir mağlubiyetle sonuçlansaydı, eserde ayrıntılı bir anlatıma muhtemelen yer verilmeyecekti. P'arpets'i'nin metninde, bir sonraki başlıkta değinilecek olan diğer birincil kaynaklarda olduğu gibi Eftalitler Hun dünyası içerisinde gösteren bir tanımlamaya yer verilmemektedir. Metinde Eftalitler, yalnızca askeri olarak güçlü ve galip devlet olmaktan ziyade, Sasani hafızasında yerleşmiş bir travma olarak konumlandırılmaktadır.

Geç Antik Çağ'da dini kimlikler, siyasi bağlılıklar ve etnik aidiyetler arasında gidererek daha karmaşık ilişkiler ortaya çıkmıştır. Bu dönemde özellikle Sasani hükümdarlığının Hristiyanlara yönelik politikaları imparatorluk sınırları içerisindeki ve ötesindeki farklı topluluklar arasında yeni türden dayanışmalara sebep olmuştur. Bu bağlamda, V. yy.'ın Armenia müverrihlerinden Eğişe'nin aktardığı Bel adlı bir Hun'un davranışı Sasani karşıtı sınır ötesi bir Hristiyan isyancılarla Hazar'ın doğusundaki Hunlar arasında dayanışma umudunun izlerini taşımaktadır. Müverrih Eğişe'ye göre, Sasani hükümdarı II. Yazkert'in emrinde savaşan ve Khaylndurk' Hunlarının hükümdarının soyundan geldiği belirtilen, Hristiyanlığı kabul etmiş Bel (𐌱𐌿𐌲) adlı bir Hun, Hristiyanlara yapılan zulüm nedeniyle azizlerin çektiği acılara dayanamayıp, Hazar'ın doğusunda Sasanilerin mücadele ettiği ve "Kuşan adlandırılan Hun ülkesi" olarak tanımladığı bölgenin hükümdarına giderek bu baskıları şikâyet etmiştir (Eğişe, 1853, s. 68.; 1865, s. 272.; 1971, s. 127.; 1982, ss. 192-193.; 1989, ss. 285-287.; 1994, s. 101). II. Yazkert'in Hazar'ın doğusundaki Hun ülkesine sefer hazırlığı içerisinde olduğu bir zamanda 454-55 yılında gerçekleşen bu olay Hazar'ın doğusunda Sasanilerin mücadele ettiği gücün Grabarca yazılmış Hristiyan tarihyazımında Hristiyanlar için bir umut taşıdığına dair bir izlenim vermektedir. II. Yazkert'in söz konusu seferi P'arpets'i'de de anlatılsa da Bel adlı Hunun şikâyetinden bahsedilmemektedir (P'arpets'i, 1891, s. 287.; 1904, s. 86.; 1907, s. 185.; 1985, s. 161.; 1991, s. 133). Vahaneanc ayaklanması sırasında ise benzeri bir bağlantının kurulduğuna dair doğrudan bir kayıt mevcut değildir.

Pero'z'un, Eftalitler karşısındaki yenilgisi yine Grabarca yazılmış bir diğer Hristiyan kaynağı olan "Albania Tarihi" eserinde de dini motiflerle Hristiyan inanç bakışıyla açıklanmaktadır. Eftalitlerin 484 zaferinin sonraki dönem Hristiyan kaynaklarına da yansımış olması, Eftalit etkisinin Vahaneanc ayaklanmasındaki rolünü göstermesi bakımından ayrıca dikkate değerdir. Sasani hakimiyetine karşı ayaklanan Hristiyanlar, Hazar'ın batısındaki Hunlardan yardım ummuş ve zaferi onların desteğine bağlamışken Hazar'ın doğusunda gerçekleşen Eftalit zaferi ayaklanmanın kaderini belirlemiştir. Bu etkinin geç dönem tarihî kaynaklara yansımaları, tarih yazımı içerisinde unutulmadığını ve aktarılmaya devam ettiğini göstermektedir. Ayrıca bu durum, Vahaneanc ayaklanmasında Eftalitlerin etkisinin yalnızca günümüz bakış açısıyla ortaya konan bir tespit değil, dönemin kaynaklarında da yer bulan tarihsel bir gerçeklik olduğunu ortaya koymaktadır. "Albania Tarihi"nde, Sasanilerin Hristiyanlara uyguladığı baskı Tanrısal bir adalet anlayışı içinde ele alınmaktadır. Hristiyanların uğradığı baskılar anlatının merkezine yerleştirilmiş. Bu acıların karşılıksız kalmadığı düşüncesiyle, Tanrı'nın merhametli olduğu ve bu zulme karşılık vermek üzere harekete geçtiği belirtilmektedir. Söz konusu Tanrısal karşılık ise Eftalitler aracılığıyla verilmektedir. Anlatıya göre, Tanrı kendi gazabını Eftalitleri kullanarak Sasaniler üzerine yöneltmiş. Böylece, bir halkın savaşta zaferi sadece askeri değil, ilahi bir adaletin tesisi olarak sunulmaktadır. Bu da bize, savaşın Hristiyanlığa ait dini anlamlarla nasıl yüklendiğini, tarihi olayların Tanrı'nın planı şeklinde nasıl

yorumlandığını göstermektedir. Eftalitler söz konusu eserde yalnızca bir güç değil, Tanrı'nın gazap aracı olarak işlev gören bir cezalandırıcı gibi resmedilmektedir (*Kalankatuklu*, 1993, s. 49.; 1983, s. 43.; 1961, s. 25). Yine aynı kaynakta, İsa'nın bu olaya dair önceden haber verdiği ifade edilmekte ve Eftalitler, Tanrı'nın intikam ordusu ve onun öfkesini dindiren cesur bir halk olarak tanımlanmaktadır. Sivrioğlu da kaynakların, Pero'z'un ölümüyle birlikte Tanrı'nın Hristiyanların öcünü aldığı yönünde ifadeler içerdiğine dikkat çekmektedir. (2013, s. 54).

P'arpets'i'deki Eftalit İmgesinin Diğer Tarihsel Anlatılarda-ki Durumu

Birincil kaynaklar, halklara ait kimliklerin sabit ve tek biçimli olmadığını, farklı anlatılarda farklı biçimlerde inşa edilebildiğini açıkça ortaya koymaktadır. Geç Antik Çağ müverrihleri, Eftalitleri kimi zaman "Hun" kökenli bir topluluk, kimi zaman yerleşik ve adaletli bir siyasal yapı, kimi zamansa ahlaki üstünlüğe sahip bir "haklı düşman" olarak sunmuşlardır. Bu temsiller, Eftalit kimliğinin tarihsel bağlamlara, yazarın niyetine ve kültürel-siyasi koşullara göre nasıl değişkenlik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu alt başlıkta, Eftalit imgesinin farklı tarihsel anlatılarda nasıl dönüştüğünü, özellikle P'arpets'i, Procopius, Agathias ve Yeshu Stylite gibi çağdaş müverrihlerin eserlerinde ortaya çıkan söylem farklılıklarını incelenmeye çalışılmaktadır. Söz konusu üç müverrih Eftalitlerle çağdaş ya da onlara doğrudan tanıklık edebilecek kadar yakın bir dönemde yaşamışlardır. Anılan yazarlar, Eftalit varlığının siyasî, askerî ve kültürel etkilerini ya bizzat şahitlikler yoluyla müşahade etmiş ya da birinci elden tanıklıklara erişebilecek bir konumda bulunmuşlardır. Bu durum, anlatılarının tarihsel özgünlüğünü önemli ölçüde artırmaktadır.

P'arpets'i'nin eserinde, Pero'z (457-484) döneminden itibaren Hazar'ın doğusundaki halklar için döneme ait birincil kaynaklarda geçen "Kuşan" ya da "Hun" değil, doğrudan Հեթաղիկ (Hep'tağın) Eftalit adlandırması kullanılmaktadır. Böylece müverrih, söz konusu coğrafyadaki siyasal yapılanmaları tanımlarken iki farklı terminolojiye başvurmaktadır. Nitekim II. Yazkert'in 454 yılında Hazar'ın doğusuna düzenlediği seferle ilgili anlatımda "Kuşan" adlandırması kullanılırken, (P'arpets'i, 1891, s. 287.; 1904, s. 86.; 1907, s. 185.; 1985, s. 161.; 1991, s. 133) Pero'z dönemine gelindiğinde aynı coğrafi bölge için Eftalit ifadesi tercih edilmektedir (P'arpets'i, 1891, s. 287.; 1904, ss. 86-87). Müverrih Eğişe kayıtlarında "Kuşan adlandırılan Hun ülkesi" (Eğişe, 1865, s. 18.; 1971, s. 31.; 1982, s. 66.; 1989, s. 23.; 1994, ss. 12-13) tanımına yer verirken, P'arpets'i aynı bölgeyi yalnızca "Kuşan" olarak nitelendirmektedir. Pero'z döneminde ise Eftalit adlandırmasına geçmektedir. Buna karşılık, VII. yüzyıl müverrihi Sebeos, Eftalitlerle ilgili anlatımlarında "Kuşan halkı ve Eftalit hükümdarı" ifadelerini birlikte kullanmaktadır (1862, s. 74.; 1999, s. 52.; 2020, ss. 57). Sebeos'a göre, Sasanilerin kuzeydoğudaki rakipleri "Kuşanlar"dır. Öte yandan, modern tarih yazımında sıklıkla karşılaşılan "Ak Hun" ifadesi, incelediğimiz V. yüzyıla ait Armenia kaynaklarında yer almamaktadır. Hazar'ın doğusundaki halklarla ilgili "Ak Hun", "Eftalit", "Kuşan" ve "Hun" adlandırmaları incelediğimiz Armenia kaynaklarında ve döneme ait edebileceğimiz yararlanılan diğer birincil kaynaklarda farklı ve benzer şekillerde birbirinin yerine kullanılmıştır. V. yy. için Hazar'ın doğusunda Sasani devletinin mücadele ettiği devleti tanımlamak için bir sıra birincil kaynaklarda geçen adlandırmaları aşağıdaki şekilde kategorize edebilmek mümkündür.

Sasanilerin 484 yılındaki mağlubiyetine ilişkin bilgiler, Procopius tarafından da detaylı biçimde aktarılmış, olayın süreci ve sonucu P'arpets'i'deki verilerle önemli ölçüde örtüşmektedir (Procopius, 1914, frg. I. iv. 5-10, 10-16, s. 23-25.). Procopius, Pero'z'un

Tablo 1. Hazar'ın doğusuna yönelik adlandırmalar ve terminoloji

Müverrih	Adlandırmalar
Eğişe	“Kuşan adlandırılan Hun dünyası” (Eğişe, 1865, s. 18.; 1971, s. 31.; 1982, s. 66.; 1989, s. 23.; 1994, ss. 12-13).
P'arpets'i	II. Yazkert'in 454 tarihli seferinde “Kuşan” (P'arpets'i, 1891, s. 287.; 1904, s. 86.; 1907, s. 185.; 1985, s. 161.; 1991, s. 133).; Pero'z döneminde “Eftalit”. (P'arpets'i, 1891, s. 287.; 1904, ss. 86-87).
Priscus	“Kidarit Hunları” (Priscus, 2020, s. 197.; Balogh, 2020, s. 247. Prisc. frag. 41/3).
Procopius	“Ak Hun olarak adlandırılan Eftalit Hunları” (Procopius, 1914, frg. I. iii. 13-16.; Balogh, 2020, s. 248. Proc. bell. 1, 3, 1-22).
Agathias	“Eftalitler bir Hun halkıdır” (Agathias, 1975, s. 130. IV/27).
Yeshua Stylite	“Kuşanlar veya Hunlar” (Stylite, 1882, ss. 7-8).

Eftalitlere karşı düzenlediği seferi ayrıntılı bir şekilde aktarmaktadır. Anlatıya göre, Pero'z, daha önce Hunlarla yaptığı barış yeminini hiçe sayarak, uğradığı hakaretin (Eftalit hükümdarının önünde diz çökerek af dilemesi) intikamını almak arzusuyla harekete geçmiştir. Bu amaçla, ülkesindeki bütün kuvvetlerini ve müttefiklerini toplayarak sefere çıkmıştır. Oğullarından yalnızca biri, henüz genç yaşlardaki Kavad geride bırakılmış, geri kalan oğulları ise orduya dâhil edilmiştir. Procopius'un metninde Eftalitler bu saldırı hazırlığını haber aldıklarında, ihanete uğramış olmanın öfkesiyle kendi hükümdarlarını eleştirmektedirler. Procopius'un anlatımında, Eftalit hükümdarının savaş için büyük bir hazırlık yaptığı görülmektedir. Procopius'un anlatımında Eftalitlerin uyguladıkları geri çekilme taktiği tüm ayrıntıları ile belirtilmiştir. Eftalitlerin sembolik olarak, Pero'z'un barış yeminini temsil eden tuz kabını kraliyet sancağının tepesine asması, anlatıya manevi bir anlam katmaktadır. Her iki yazar da olayın temelinde ortaklaşırken, anlatılarını şekillendiren söylemler bir sıra farklılıklar göstermektedir. Her iki kaynakta da yemin ihlali ve yeminin nişanesi olan “tuz” motifi olayın merkezine yerleştirmektedir. P'arpets'i'nin kaydında sefere çıkılmadan önce askerlerin yaşadığı korku, çaresizlik ve umutsuzluğu ayrıntılı bir şekilde ifade edilmiştir. Askerler ve komutanlar, doğrudan Pero'z'a karşı çıkar, onu bu savaştan vazgeçirmeye çalışırlar. Buna karşılık, Procopius'un anlatısında bu türden bir toplu tepki anlatımı yer almamaktadır. Procopius her ne kadar Eftalitleri Roma tarihyazımında kalıplaşmış “barbar Hun” tiplemesi içerisinde vermese de Eftalitleri Sasaneler karşısında yücelten bir metin sunmamaktadır. P'arpets'i, Sasani hükümdarının yenildiği bu savaşı Vahaneanc ayaklanması bağlamında anlatırken, Procopius daha geniş bir çerçevede savaşlar tarihi bağlamında anlatmaktadır. Bu yüzden P'arpets'i'nin kaydında Eftalitlerin zaferinden duyulan memnuniyet Procopius'un metnine yansımamıştır.

Olayla ilgili diğer tarihi anlatıların da ortaklaştığı temel unsurlardan biri, Pero'z'un mağlubiyetini belirleyen başlıca faktör olarak onun kişisel hatalarını ve askeri tedbirsizliğini öne çıkarmalarıdır. P'arpets'i'de anlatılan Eftalit-Sasani savaşı, erken dönem Süryani kaynaklarından biri olan Yeshua Stylite'nin (Var, 2021, ss. 31-33) kroniğinde de yer almaktadır. Müverrih, Pero'z'un “Kuşanlar veya Hunlarla” yaptığı savaşlar nedeniyle Romalılardan sıkça mali yardım talep ettiğini, ancak bunu bir haraç değil, adeta Romalılar

adına “onlar topraklarınıza ulaşmasın” diyerek giriştiği savaşlar şeklinde sunduğunu ve onun bu isteğini inandırıcı kılan şeyin ise Hunların 395 yılında Doğu Roma topraklarında yaptığı yıkım ve nüfusun yerinden edilmesi olduğunu belirtmektedir (Stylite, 1882, ss. 7-8. IX). Hunların Roma’ya yönelik 395 seferi Kafkasya üzerinden gerçekleşmişti (Üstün, 2015) ve aslında Eftalitlerle bir bağlantısı yoktu. Stylite’nin kaydında da Pero’z’un ilk olarak Hunlarla esir düştüğü, daha sonra yaptığı antlaşmaya sadık kalmadığı için yeniden savaşa giriştiği ve tüm kuvveti ile yok edildiği anlatılmaktadır (Stylite, 1882, ss. 8-9. IX, XI). Metinde Eftalitler aynı zamanda “Hunlar” olarak anılmakla birlikte 484 savaşına dair P’arpets’i ve Procopius’daki gibi geniş ayrıntı verilmemekte ve Eftalitler açık bir şekilde karakterize edilmemektedir. Pero’z’un ise yaptığı antlaşmaya sadık kalmadığı yönü vurgulanmaktadır. Agathias’ın anlatısında ise odak daha çok askeri strateji üzerindedir. Agathias’a göre, Pero’z düşman topraklarına ilerlerken gerekli keşif ve koruma tedbirlerini almak yerine, düzensiz ve özenle gizlenmiş çukurların ve siperlerin uzandığı geniş bir ovada bir tuzağa düşmüş ve saltanatının yirmi dördüncü yılında ordusuyla birlikte “Hunlar” tarafından ağır bir yenilgiye uğrayarak hayatını kaybetmiştir. Agathias da Procopius ve Stylite gibi Eftalitlerin esasen bir Hun halkı olduğunu açıkça ifade etmektedir (Agathias, 1975, s. 130. IV/27.; 2023, s. 189).

Birincil kaynaklarda Eftalit-Hun eşleştirmelerinin yapılmış olması, P’arpets’i’de anlatılan hikayedeki Eftalitlerin “Hun dünyası” içinde değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır. Eftalitlerin Hunlar içindeki konumu hususunda farklı görüşler mevcuttur. Kurbanov, Eftalitlerin, Kidaritler ve Chionitlerle aynı etnik kökenden mi geldikleri yoksa farklı dil, kültür ve soydan mı olduklarının belirsizliğini koruduğunu belirtmektedir (Kurbanov, 2010, ss. 2-3). Payne, Kidarite Hunlarının 467’de Sasaniler karşısında Balkh’i kaybetmesi otoritesini onarılamaz bir şekilde zayıflattığını ve üçüncü Hun grubu olarak ifade ettiği Eftalitlerin Balkh ve çevresini 474’te Sasanilerden geri aldıktan sonra, 560’ta Türklerin gelişine kadar hükümdarlıklarını kuzeye Soğd’a ve doğuya tarım havzasına doğru genişlettiklerini bildirmektedir (Payne, 2016, s. 8). Grenet de çalışmasının sonucu olarak yayımladığı kronolojide 467 tarihini, Bactria bölgesinde Kidarite hâkimiyetinin sonu olarak göstermektedir (Grenet, 2002, s. 221). IV. - V. yy.’lar boyunca Hun olarak anılan gruplarının Sasanilerin kuzey doğusundaki konumları ve hâkim oldukları zaman aralıkları, söz konusu döneme dair araştırmaların en hassas meselesi olarak öne çıkmaktadır. Bregel’in, III.-VI. yüzyıllar Sasaniler, Kidaritler ve Eftalit başlığı ile hazırlanmış olduğu harita çalışması bölgedeki yerleşimlere dair genel tasavvur oluşturmamıza yardımcı olacaktır (Bregel, 2003, s. 282). Payne, IV. yy.’ın ikinci yarısından itibaren Hazar’ın doğusuna gelerek yerleşen Hunların Xiongnu imparatorluk geleneğinin mirasçıları olarak tanımlamaktadır (Payne, 2016, s. 282). Chavannes, Theophannes’in “Eftalit” adını hükümdarları “Eftalanos”dan aldıkları, T’ang-şu’da Ye-Ta adının hükümdarın soyadı olması ile ilgili kayıtlarını aktarmakta ve bunlardan yola çıkarak söz konusu adın V. yy.’ın sonlarına doğru soyadı Heftal/Hetailit olması gerken müzaffer Aşkõnvar’ın hükümdarlığını müteakiben ortaya çıktığını bildirmektedir (Chavannes, 2013, 2. 285). Alemany’nin yayımladığı el yazısı Yunan alfabesi ile yazılmış Bactria belgeleri içerisinde Eftalitlere ait - ηβοδαλο ιαβγο (the Yabgu of Hephthal) - Eftalit Yabgu” ünvanı ile anılan bir kimseden söz edilmektedir (Alemany, 2021, s. 15). “Yabgu” unvanının kullanılmış olması Eftalitlerin kimliği hususunda tahminlerde bulunmaya sebep olabilir nitelikte bir veridir. Ersoy, Procopius’un Hazar’ın doğusundaki halklar için kullanmış olduğu “Hun” adlandırmasının iddia edildiği gibi yalnızca fiziki antropolojik özellikler ve göçebelige indirilmemesi gerektiğini belirtmektedir. Yazar, Procopios’un devlet görevlerinde bulunduğunu, diplomatik kaynaklara ulaşabildiğini, savaşlarda General Belisarius’a eşlik ettiğini ve Belisarius’un

muhafız birliğindeki Hunlarla teması da göz önüne alındığında, bir halkı “Hun” olarak addetmesinin sadece bu iki ölçüt temelinde yapılmış olmasının düşük bir ihtimal olarak addolunması gerekmediğini öne sürmektedir (Ersoy, 2018, s. 98). Kim’in araştırmasında da kesin bir ifade ile Orta Asya Hunlarının aslen Xiongnu imparatorluğu bakiyesi olduklarını vurgulamaktadır (Kim, 2020, s. 49). Golden de Eftalitlerin Hun kökenlerinin paralarında görülen OIONO (Hiono) biçiminde olduğu gibi açığa çıktığını belirtmektedir (Golden, 2013, s. 94). Grouset de Sasani şahı Pero’z zamanında Khorasan’a saldıran ve bu hükümdarı yenerek öldürenlerin “Ak Hunlar” olduklarının kesin olduğunu vurgulamaktadır (Grousset, 2017, s. 97). “Eftalit” ve “Kidarit” Hun isimleri arasında karışıklık vardır. Bunların aynı olup olmadığına karar vermek zordur, ancak her iki isim de Pero’z zamanında ortaya çıktığı için, bunların aynı olduğu varsayılabilir (Bivar, 2006, s. 147). Litvinsky, etnik kimlik konusunda belirsizliği vurgulamakla birlikte, taş yazıtlar ve diğer kanıtların, Tokharistan topraklarındaki Eftalitlerin yönetici üst sınıfının resmi dilinin bir Doğu İran dili olduğunu gösterdiğini öne sürmektedir. (Litvinsky, 1996, 139). Enoki, Eftalatilerin kökenlerinin Tokharistan’ın doğusunda, yukarı Oxus’ta ya da Hindukuş dağlarında aranması gerektiğini öne sürmektedir (Enoki, 1955, s. 235). Müellif, çalışmasının girişinde Grishman ve diğer araştırmacılar tarafından toplanan çok sayıda sikke üzerinden çalışmış olan “Les Chionites-Hephthalites” (Grishman, 1948) eserine vurgu yaparak, Grishman’ın Eftalatilerin İrani bir dil konuşan kabile ile özdeşleştirdiğine dair fikrine katıldığını da ifade etmektedir (Enoki, 1955, s. 231). Togan, Eftaliat devletini teşkil eden kabileler üzerine yapmış olduğu çalışmada Halluh/Karlık (Togan, 1985, s. 59) ve Kengin/Kang (Togan, 1985, s. 65) boylarını göstermekte ve “Eftal” kabilesinin Karlıklar gibi Türkistan’dan Toharistan’a geldiklerini belirtmektedir. (Togan, 1985, 63). Tezcan, araştırmasının sonucunda ise Eftalatilerin, genel Hun ve Türk topluluklarından oldukça farklı ve daha karmaşık bir yapıya sahip olduklarını ifade etmektedir (2010, s. 186).

Söz konusu savaşta Sasani ordusunun hareket ettiği bölge Hyrcania (Vrkan/Gorgan) olarak tanımlanmakta, bu coğrafya bazen Gorgan olarak da adlandırılmaktadır. Hyrcania, günümüzde Hazar denizinin güney kıyısı boyunca uzanan ve Alborz dağları ile çevrili bölgeyi ifade eder. Rawlinson, Sasani ordusunun bu bölgedeki Gorgan kentinde sefer için hazırlandığını aktarmaktadır (1876, s. 317). Pero’z’un, Priscus’un “Kidara Hunları” olarak nitelediği toplulukla savaşına dair bölümde ise Sasani ordusunun Gorga (Γόργα) adlı yerde toplandığına yer verilir (2020, s. 203; Balogh, 2020, s. 245, frag. 41/3). Procopius ise anlatımında Gorgo kentini Pers sınırının uç noktasında olan bir Eftalit Hunlarının şehri olarak anmaktadır (1914, frg. I. iii. 2-8). Bugünkü Rey şehrinden yola çıkıldığında Alborz dağları aşılarak Hyrcania (Gorgan/Vrkan) bölgesine ulaşılabilecek bir güzergâh bulunmaktadır. Bu yol, çağdaş teknolojiden bağımsız olarak, atlı bir ordunun geçişine olanak tanıyacak genişlikte ve ulaşılabilirliktedir. Üstelik güzergâhın büyük bir kısmı Tal-nehri vadisi boyunca ilerlediğinden, geniş ve rahat bir geçiş hattı sunmaktadır. Dağlık alan geride bırakıldığında, Hyrcania düzlüğü Hazar’ın doğusuna geçiş için uygun bir alan oluşturmaktadır. Günümüz Gorgan kenti, Hazar’ın güneydoğu ucunda yer almaktadır. Bu bağlamda, Rey’den başlayan güzergâh ve günümüzde Gorgan olarak bilinen bölgeden savaşın gerçekleştiği düşünülen alanın tespiti için bir analiz gerçekleştirilmiştir. (Alizada, ss. 263-264). Bu analizde, birincil kaynaklardaki savaş tasvirleri ile kat edilen mesafenin coğrafi zorlukları da göz önünde bulundurulmuştur. Rey’den başlayan hareketin ardından Alborz dağları aşıldıktan sonra Hyrcania bölgesine varılır, buradan Gorgan’a olan kuş uçuşu mesafe yaklaşık 150 km’dir. Savaşın cereyan etmiş olabileceği bölge ise, Gorgan’dan hareketle düz bir alan boyunca ilerledikten sonra, iki dağ silsilesi arasında kalan geniş bir arazi olarak tanımlanmaktadır. Eftalit ordusunun bu alanda geri çekilerek pusu

kurma ihtimali de dikkate alındığında, bölgenin muhtemel savaş alanı olduğu söylenebilir. Bugünkü coğrafi koşullar çerçevesinde bu alan, denize yaklaşık 100 km uzaklıktadır. Bununla birlikte, V. yüzyıldan günümüze kadar yaşanmış olası kıyı değişimleri de dikkate alınmalıdır.

Sonuç

Geç Antik Çağ'da büyük güçler arası savaşlar küçük yerel güçleri doğrudan etkileyebiliyordu. Vahaneanc ayaklanması, Eftalit zaferinin bölgesel bir ayaklanmayı nasıl amacına ulaştırdığının bir örneğidir. Vahaneanc ayaklanmasının kaderini tayin eden dış tesir, Sasani hükümdarı Pero'z'un 484 yılında Eftalitler karşısında uğradığı ağır yenilgidir. Bu mağlubiyet, doğrudan bir ittifak olmadan Hristiyan isyancıların lehine siyasi ve askeri dengeleri köklü biçimde değiştirmiştir. P'arpets'i'nin anlatısında Eftalitler, yalnızca bir dış güç değil, Sasanilerin çöküşüne neden olan ve Hristiyanların kurtuluşunun dolaylı askeri dayanağı olarak sunulmuştur. P'arpets'i, Sasaniler karşısında Eftalit imgesini olumlu ve nispeten övücü bir şekilde tasvir etmektedir. Müverrihin kayıtlarında Eftalitler, kendi sınırlarını aşmayan, devletler arası ilişkilerde antlaşmalara uyan, barışçıl bir yapı olarak sunulmaktadır. Grabarca şekliyle günümüze ulaşan bir diğer metin olan "Albania Tarihi"nde ise Eftalitler, Tanrısal adaletin aracı ve Hristiyanlara yapılan baskıya karşı Tanrı'nın gazabını taşıyan bir ordu olarak sunulmuştur. Bunların yanı sıra, Procopius, Agathias ve Yeshua Stylite gibi döneme ait kaynaklarda Eftalitler açıkça "Hun" kimliğiyle tanımlanmaktadır. Procopius'un Eftalitlere dair anlatısı P'arpets'i'nin verileri ile belli ölçüde örtüşmekte ve birbirini desteklemektedir. P'arpets'i'de Eftalitleri yücelten bir tarz hissedilirken, Procopius'da bu husus bariz biçimde gözükmemektedir. Birincil tarihi kaynaklardaki tüm anlatıların temelinde Pero'z'un antlaşmayı bozarak Eftalitlere saldırması, onun ahlaki ve stratejik çöküşünün sebebi olarak gösterilmektedir. Eftalitlerin zaferi, yalnızca Sasaniler için bir mağlubiyet değil, Güney Kafkasya'daki Hristiyan direnişin başarıya ulaşmasında belirleyici ve dönüştürücü bir etkidir. Geç Antik Çağ dünyasının çok katmanlı siyasi haritası içerisinde, Eftalitler yalnızca savaş meydanlarında değil, aynı zamanda tarihsel anlatılarda da merkezi bir konumda yer almışlardır.

Extended Abstract

Numerous studies have been conducted on the Hephthalites' war with the Sassanids, and the event in question has been examined from various perspectives. With the translation of primary sources on the event into modern languages, it has become widely known among researchers. This study attempts to examine the Vahanean uprising and the Hephthalite influence in the context of this uprising, based directly on the text of P'arpets'i. In this respect, the study is considered to have an original value. Another fundamental difference between this study and other studies with different approaches to the subject is its focus on primary sources that bear witness to the period. In addition, Roman sources providing information about the Hephthalites have been examined in the context of comparing events and Hephthalite influence. As the study focuses solely on the influence and representation of the Hephthalites in the Vahanean uprising, it does not dwell extensively on the identity of this people. The question of the identity of the Hephthalites remains a subject of debate in historiography, but it is beyond the scope of this study. Furthermore, researching the identity of the Hephthalites is not possible using only the data set of Armenian written sources. As in the case of P'arpets'i, the data on the Hephthalites and other peoples in the records of 5th-century Armenian historians is provided only in the

context of events that directly or indirectly affected Persarmenia. In other words, the aim of Armenian historiography, and consequently of P'arpets'i's text, is not to write a world or regional history, but to write the history of Christian Persarmenia. For this reason, the Hephthalites are mentioned in the chronicler's work only in the context of the Vahanean uprising, and no information is provided about their identity.

This article presents an analysis of the role and representation of the Hephthalites in the work of Ġazar P'arpets'i, a 5th-century Armenian chronicle. This work, a primary source for learning about the period of Sasanian rule in the South Caucasus, provides not only a historical narrative but also an understanding of the moral and theological foundations of resistance and power in the Early Middle Ages. This study examines the Hephthalites in the context of the Vahanean uprising (482-484), demonstrating their indirect but decisive influence on the outcome of events. The Vahanean uprising essentially emerged as a result of increasing tension between the Sasanian administration and Christian nobles, particularly in regions historically known as Persarmenia. Under the Marzpan administration appointed to the region by the Sasanian Empire, local nakharar families, chiefly the politically and militarily powerful Mamikoneans, faced the suppression of their traditional beliefs and local administrative domains. Furthermore, the Zoroastrian religion was forcibly imposed on Christians. P'arpets'i presents this process not only as a narrative of war but also within the broader context of religious struggle. The inclusion of the Hephthalites in this narrative is particularly noteworthy in the section where P'arpets'i recounts the defeat of the Sasanian ruler Peroz in 484. Although the Hephthalites were not direct or indirect allies of the Christian rebels, their military interventions significantly altered the balance of power in the region. The defeat of the Sasanian army by the Hephthalites enabled the Christian rebels to achieve their goals.

The primary source used in this study is P'arpets'i's Grabar language text. In addition to the critical edition of the historian's work, its Armenian and English translations have been examined comparatively. In order to better understand the influence and representation of the Hephthalites in the Vahanean uprising, the section of P'arpets'i depicting the Hephthalites has been presented in its original Grabar language form and then translated into Turkish. When translating from Grabar language into Turkish, translations of the text into other languages were also consulted to ensure that sharp differences were avoided and originality was preserved. The study begins with an Introduction section, which does not carry any original value. This section briefly describes the historical landscape of the period, followed by information about P'arpets'i's life and work. The methodology to be followed in the study is then explained. The first heading, which has a relatively high degree of originality compared to the introduction of the article, is 'The Vahaneanc Uprising (482-484) and the Intersection of the Sasanian-Hephthalite War'. This section attempts to describe the process that led to the Vahanean uprising, the course of events, and their consequences. Data provided by P'arpets'i is used as the primary source in this section. The Sassanids' defeat against the Hephthalites led to the loss of their influence in South Caucasus, paving the way for the signing of an agreement with the Christian rebels. The terms of the Nuarsak agreement are presented in this subheading based on P'arpets'i's text. In the first subheading, secondary sources related to the subject have been used in addition to P'arpets'i as the primary source.

The second original subheading of the study addresses the topic of "The Image of the Hephthalites in the Records of P'arpets'i". This subheading discusses the messenger who brought bad news to the Sasanian marzpan fighting the rebels during the course of the Vahanean uprising. The news brought by the messenger is that the Sasanian ruler was killed

in battle with the Hephthalites along with his sons, and that a large part of his army was destroyed. The text, presented as an extensive letter in the messenger's words, describes how the Sasanian ruler prepared for war with the Hephthalites, the reasons for the war, and the Sasanian ruler's carelessness and arrogance. Furthermore, it depicts the Sasanian administration as having a structure that did not abide by treaties and violated its oaths, while the Hephthalites are portrayed as peace-loving and adhering to a moral code that honoured agreements. In P'arpets'i's text, the Sasanians are depicted negatively, while the Hephthalites are presented entirely positively. This subheading focuses on how the Hephthalites are represented in the historian's text, attempting to interpret the author's descriptions of them. The work entitled *History of Albania*, which has survived to the present day in a Grabar language manuscript, also briefly describes the Hephthalite-Sasanian war. This subheading attempts to draw comparisons and highlight similarities between the aforementioned depictions and descriptions. In Armenian historiography, the powers east of the Caspian Sea were essentially seen as a beacon of hope for the Christians of the South Caucasus. This detail is also expressed in the work of Eğişe, an Armenian historian of the 5th century. In this context, examples of the aforementioned perceptions in the works of Armenian historians are given in an attempt to show how the Hephthalites were represented.

The final subheading of the study addresses 'The Status of the Ephthalite Image in P'arpets'i in Other Historical Narratives'. This subheading, which carries original value, attempts to understand the Hephthalite phenomenon in general by comparing data from Roman and Syriac sources that provide information about the Hephthalites. As is well known, due to the historical period in which they existed, the Hephthalites are mentioned in Christian Roman, Zoroastrian Sasanian, and Muslim Arab sources. Since the Sasanian texts, the *Hodaynamas*, have not survived to the present day in their entirety, the content of these sources is unknown. The examination of Arab sources is beyond the scope of this research. For this reason, data from Christian Roman and Syriac sources, in addition to P'arpets'i, has been examined. In this context, emphasis has been placed on Procopius' text, which provides extensive information about the Hephthalites. Procopius is the historian who most extensively describes the Hephthalite phenomenon after P'arpets'i. Although his accounts of the wars between the Hephthalites and the Sassanids essentially correspond to P'arpets'i's data, there are fundamental differences in the sequence of events. This difference has been attempted to be expressed in this study. In addition, the data presented by historians such as Agathias and Yeshua Stylite have been evaluated. Based on all this, an attempt has been made to perceive and understand the Hephthalite phenomenon in a holistic manner.

Although the influence of the Hephthalites on the Vahanean uprising was indirect, it directly affected the fate of the rebellion. The Hephthalites' victory over the Sassanids and the struggle between these two great powers developed independently of the Sassanids' policy in the South Caucasus. There is no indication that the Christian groups involved in the Vahanean uprising had any connection with the Hephthalites. We learn from the 5th-century historian Eğişe that in the Avarayr uprising, dated to 450-451, a connection was established, albeit at an individual level, between Christian rebels and the Huns in the east of the Caspian Sea. This connection was established through a Hun prince who had converted to Christianity. However, by 484, neither the local Christian nobles nor any other group had any connection with the Hephthalites in eastern Caspian Sea. This situation is a reality that can be ascertained from the data provided to us by primary sources of the period. The Hephthalites are indirectly presented as a ray of hope in the text of

P'arpets'i. This situation is more clearly evident in the work *History of Albania*, examined in the second subheading of the study. In the work *History of Albania*, the Hephthalites are presented as the saviors of the Christians. Although P'arpets'i does not contain such a direct statement, it presents the Hephthalites as the founders of a moral and just order, a force that put an end to oppression. In contrast, the Sassanids are presented as a morally corrupt administration.

The Hephthalites are depicted in P'arpets'i's text beyond the traditional Hun stereotype found in Roman historical sources. They are presented not as representatives of a marauding, invading order, but as representatives of a moral order with an established state tradition, striving to preserve peace, upholding justice, and remaining faithful to agreements. This approach continued in Armenian historiography after P'arpets'i. The rejection of the Christian rebels' hopes for Christian Rome during the Vahaneanc uprising changed the values of Armenian historiography, portraying the barbarians of Roman historiography as a people who established justice in their eyes. One reason why the Hephthalite phenomenon is reflected positively in P'arpets'i's records is that the chronicler, who lived through the period directly, was able to observe the outcome that arose from the defeat of the Sassanids. In short, the Hephthalite victory was a salvation for the Christian rebels. In this context, the historian, who wrote his work with the concern of a Christian clergyman, tried to describe this effect in the best possible way.

Funding statement

The authors declare that no funds, grants, or other support were received during the preparation of this manuscript.

Conflict of interest

The authors declare no conflict of interest

Data availability

Data sharing is not applicable to this article as no new data were created or analyzed in this study.

Author contribution

The author confirms sole responsibility for the following: study conception and design, data collection, analysis and interpretation of results, and manuscript preparation.

AI Content Statement

The author declares that no artificial intelligence (AI) tools were used in the creation or analysis of the content of this manuscript.

Kaynakça

Birincil Kaynaklar

Agathias. (1975) *The Histories*. Çev. ve Not. Frenzo, J. D. Berlin; New York: Walter De Gruyter.

Eğiş. (1971) *Eğiş o Vardane i Voyne Armyanskoy*. Çev. Orbeli, H. A. Erivan: İzdatelstvo Akademiya Nauk Armyanskoy SSR.

- Eğişse. (1989) *Eğişse Vasn Vardanay Yew Hayots' Paterazmi (Եղիշե Վասն Վարդանայ Եւ Հայոց Պատերազմին)*. Haz. Ter-Minasyan, E. Erivan: Yerevani Hamalsarani Hratarakcutyun.
- Eğişse. (1994) *Eğişse Ye Dar Vardani Yew Hayots' Paterazmi Masin (Եղիշե Ե Դար Վարդանի Եւ Հայոց Պատերազմի Մասին)*. Haz. Ter-Minasyan. Erivan: Hratarakcutyun Hayastan.
- Eğişsei Vardapeti. (1865) *Eğişsei Vardapeti Vasn Vardanay Yew Hayots' Paterazmin (Եղիշեի Վարդապետի Վասն Վարդանայ Եւ Հայոց Պատերազմին)*. Tparani Arboyn Yakovbeany. Yerusalem.
- Eğişsei Vardapeti. (1903) *Eğişsei Vardapeti Vasn Vardanay Yew Hayots' Paterazmin (Եղիշեի Վարդապետի Վասն Վարդանայ Եւ Հայոց Պատերազմին)*. K'nnadatutiwnk Mik'ayel P'aşayi P'ortugal. Venedik.
- Elišhē. (1982) *History of Vardan and the Armenian War*. Çev. Thomson, R. W. Cambridge, Massachusetts; London, England: Harvard University Press.
- Episkopa Sebeosa. (1862) *İstoriya İmperatora İrakla*. Çev. K. Patkanyan. Sankpeterburg.
- Ghazar P'arpec'i. (1985) *History of the Armenians*. Çev. Bedrosian, R. New York.
- Ğazaray P'arpets'woy. (1904) *Patmut'ıwn Hayots' Yew T'ugt Ař Vahan Mamikonean (Ղազարայ Փարպեցու Պատմությունը Հայոց Եւ Թուրք Առ Վահան Մամիկոնյան)*. Haz. G. Ter Mkrtcean ve S. Malxasyan. Tiflis.
- Ğazaray P'arpets'woy. (1907) *Patmut'ıwn Hayots' Yew T'ugt Ař Vahan Mamikonean (1904)* Tiflis baskısı esasında hazırlanmıştır). Tiflis.
- Ğazaray P'arpets'woy. (1891) *Patmut'ıwn Hayots' Yew T'ugt Ař Vahan Mamikonean (Ղազարայ Փարպեցու Պատմությունը Հայոց Եւ Թուրք Առ Վահան Մամիկոնյան)*. Haz. Apacani, G. Tparani Arboyn Ğazarow. Venedik.
- İstoriya Eğişse Vardapeta. (1853) *Borba Hristianstva s učeniem Zoroastrovım v pyatom stoletii v Armenii*. Çev. Şanşiev, P. V. Tiflis: Tipografii kantselyarii namestnika kafkazskago.
- Priscus. (2020) *Fragmenta et Excerpta: Attila ve Bizans Tarihi*. Çev. ve Not. Kaçar, T. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Procopius. (1914) *History of the Wars*. Çev. Dewing, H. B. London: Harvard University Press, Heinemann.
- Sebeos. (1979) *Patmutivn Sebeosi (Պատմությունը Սեբեոսի), aşkhatasirutyumb; G. V. Abgaryani, Haykakan SSH Gıtutyunner Akademıayı Hratarakcutyun, Erevean*.
- Sebeos. (2020) *Herakleios Tarihi*. Çev. İlgelen, Z. Z. İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- Sebeos. (1999) *The Armenian History attributed*. Çev., Thomson, R. W. Liverpool: Liverpool University Press.
- The Chronicle of Joshua the Stylite. (1882) Çev. Wright, W. LL. D. Cambridge: At the University Press.
- The Geography of Ananias of Sirak. (1992) Haz. Hewsens, R. H. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag.
- The History of Lazar Parpeci*. (1991) Çev. Thomson, R. W. Atlanta, Georgia: Columbia University Program in Armenian Studies, Suren D. Fejian Academic Publications Number 4, Scholars Press.
- Movses Dasxurançi. (1961) *The History of the Caucasian Albanians*. Çev. Dowsett, C. L. F. New York; Toronto: Oxford University Press.
- Moisey Kalankatuklu. (1993) *Albaniya Tarixi*. Çev. Bünyadov, Z. Bakı: Elm Nəşriyyatı.
- Movses Kağankatuatsi. (1983) *Patmut'ıwn Ağuanits Aşkarhi*. Haz. Arakelyan, V. Erivan: Haykakan SSH GA Hrasarakcutyun.
- Agathias. (2023) *Myrinali Agathias Kroniği*. Çev. Uçar, H. İstanbul: Timaş Yayınları. İkincil Kaynaklar
- Alemanı, A. (2021) 'Hunnic and Turkic Titles in the Bactrian Documents', in Klinkott, H. vd. (ed.) *Beiträge zur Geschichte und Kultur des alten Iran und benachbarter Gebiete. Festschrift für Rüdiger Schmitt (Oriens et Occidens 36)*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, pp. 13-28.
- Alizada, O. (2024) *Erken Armenia Tarihyazımında Hun Anlatımı*. T.C. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Balogh, D. (ed.) (2020) *Hunnic Peoples in Central and South Asia (Sources for their Origin and History)*. Groningen: Barkhuis.
- Bivar, A. D. H. (2006) 'The History of Eastern Iran', in Yarshater, E. (ed.) *The Cambridge History of Iran, Volume 3 (Part 1): The Seleucid, Parthian and Sasanian Periods*. 4th Edition. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 181–232.
- Bregel, Y. (2003) *An Historical Atlas of Central Asia*. Leiden; Boston: Brill.
- Chavannes, E. (2013) Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri. Çev. Koç, M. II. Baskı. İstanbul.
- Dedeyan, G. (2015) *Ermeni Halkının Tarihi. Der., Çev., Çiltas, Ş. İstanbul: Ayrıntı Yayınları*.
- Enoki, K. (1955) 'The Origin of the White Huns Or Hephthalites', *ISMEO (International Association for Mediterranean and Oriental Studies)*, October, Vol. 6, No. 3. pp. 231-237.
- Ersoy, T. (2018) 'Bizans-Sâsâni Savaşları Bağlamında Prokopios'un Akhunları Tasviri', in XVII. Türk Tarih Kongresi, II. Cilt - I. Kısım: Orta Asya ve Kafkasya Tarihi. Ankara: TTK, ss. 89-106.
- Golden, P. (2013) *Türk Halkları Tarihinine Giriş*. Çev. Karatay, O. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Grenet, F. (2002) 'Regional interaction in Central Asia and Northwest India in the Kidarite and Eftalite periods', in Sims-Williams, N. (ed.) *Indo-Iranian Languages and Peoples*. Oxford: Proceedings of the British Academy.
- Grousset, R. (2017) *Bozkır İmparatorluğu*. Çev. R. Uzmen. İstanbul.
- Grousset, R. (2019) *Ermenilerin Tarihi*. Çev. S. Dolanoğlu. İstanbul: Aras Yayınları.

- Kim, H. J. (2020) *Hunlar. Çev. H. Herdem. Ankara: Gumbel Yayınevi.*
- Kurbanov, A. (2010) *The Hephthalites: Archaeological and Historical Analysis.* PhD thesis, Department of History and Cultural Studies, Free University, Berlin.
- Litvinsky, B. A. (1996) 'The Eftalite Empire', in *History of Civilizations of Central Asia, vol. 3: The Crossroads of Civilizations, A.D. 250 to 750*, pp. 138-154.
- Maksymiuk, K. (2015) *Geography of Roman-Iranian wars (Military operations of Rome and Sasanian Iran).* Siedlce: Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach.
- Mamedova, F. (1986) *Politiçeskaya İstoriya i İstoriçeskaya Geografıya Kavkazskoy Albanii (III-VIII).* Baku: Elm.
- Özgül, O. (2011) 'Pasin Ovasının Tarihi Coğrafyası', *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı Number 8, Sonbahar*, ss. 91-106.
- Payne, R. (2016) 'The Making of Turan: The Fall and Transformation of the Iranian East in Late Antiquity', *Journal of Late Antiquity, Volume 9, Number 1, Spring*, pp. xx-xx.
- Sivrioğlu, U. T. (2013) 'Sāsānilerde Askeri Teşkilat, Silah Teknolojisi ve Savaş Stratejileri', *Turkish Studies, Volume 8/5, Spring*, ss. 675-703.
- Ter-Mkrtyçyan, L. X. (1979) *Armyanskie İstoçniki o Sredney Azii, V-VII vv.* Moskva: İzdatelstvo Nauka Glavnaya Redakçiya Vostoçnoy Literaturi.
- Tezcan, M. (2010) 'Kuzey Hindistan ve Türkistan Bölgesinde Eftalitlerde Polyandry Geleneği ve Onların Türklükle İlişkileri Hakkında', *XVI. Türk Tarih Kongresi, 20-24 Eylül*, Ankara (II. Cilt), ss. 159-197.
- Togan, Z. V. (1985) 'Eftalit Devletini Teşkil Eden Kabilelere Dair', *Fen Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, Ord. Prof. Dr. Ahmed Zeki Velidi Togan Özel Sayısı, Fas.: 1, Sayı: 13, Erzurum*, ss. 59-65.
- Toğay, A. H. (2023) 'Sasani Şahu Fırüz İle Ak Hun Hakanı Aksungur Arasındaki Muharebeler', *DTCF Dergisi, 63(2)*, ss. 1552-1569.
- Toumanoff, C. (1966) 'Armenia and Georgia', in *The Cambridge Medieval History, vol. IV: The Byzantine Empire Part I.* Cambridge: Cambridge University Press, pp. 593-637. Çevrimiçi yayınlar
- Muradyan, G. (2018) 'Łazar P'arpecı', *Encyclopædia Iranica. Available at: <https://www.iranicaonline.org/articles/lazar-parpeci/>* (Accessed: 03 July 2025).
- Garsoian, N. (2000) 'Mamikonean Family', *Encyclopædia Iranica. Available at: <https://www.iranicaonline.org/articles/mamikonean>* (Accessed: 01 May 2025).
- Toumanov, C. (2010) 'Kamsarakan', *Encyclopædia Iranica. Available at: <https://www.iranicaonline.org/articles/kamsarakan/>* (Accessed: 01 May 2025).
- Toumanov, C. (1988) 'Bagratids', *Encyclopædia Iranica. Available at: <https://www.iranicaonline.org/articles/bagratids-dynasty/>* (Accessed: 04 May 2025).